

НАСЛІДКИ ВИКОНАННЯ РЕКРУТСЬКОЇ ПОВИННОСТІ ДЛЯ ЄВРЕЙСЬКИХ ГРОМАД ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ХІХ ст.

У статті розкрито вплив рекрутської повинності на внутрішнє життя єврейських громад Волинської губернії у ХІХ ст. Встановлено, що рекрутчина стала засобом примусу і спричинила ріст соціальної напруги серед євреїв. З'ясовано, що виконання рекрутського обов'язку сповільнило демографічний приріст єврейського населення, позначилось на соціальній та господарській структурі громад, вплинуло на фінансове становище євреїв, морально та психологічно деморалізувало їх.

Ключові слова: рекрут, рекрутська повинність, військовий набір, єврейська громада, Волинська губернія, Російська імперія.

Події новітньої історії України в черговий раз засвідчили, що реалізація народом свого права на самовизначення залишається одним із найбільш складних і актуальних завдань нашого часу. Формування та проведення українською державою зваженої етнополітики із врахуванням специфічних рис соціального, економічного, культурно-релігійного життя етносів, які населяють її територію, є можливим за умови їх всебічного дослідження та віднайдення шляхів вирішення міжетнічних протиріч. Одним із етносів, який вже тривалий час мешкає на українських теренах, є єврейський. Сучасні українські дослідники все частіше звертаються до малодосліджених та дискусійних сторінок його історії, однією із яких є проблема рекрутування єврейського населення до складу російської армії у ХІХ ст.

Рекрутська повинність у Російській державі була запроваджена у 1699 р. Петром I під час підготовки до Столітньої війни. Вона передусім змінила спосіб комплектування російських збройних сил. Її суть полягала в тому, що піддані всіх податних станів під час рекрутських наборів мали направити певну кількість осіб для служби в армії [1].

Після входження в результаті трьох поділів Речі Посполитої Правобережної України до складу Росії, рекрутчина поступово поширилась і на податне населення, що проживало на українських землях. Винятком не стала і Волинь, яка наприкінці ХVІІІ ст. була однією із регіонів, найбільш заселених єврейським етносом, і яку російський царат визначив як одну із губерній, котра ввійшла до «смуги єврейської осілості». На відміну від інших податних станів євреїв до

1827 р. не виконували натуральної рекрутської повинності. Думка, що вони боязливі за своєю натурою та по суботах не будуть брати до рук зброї, що особливості їхнього світобачення не можна поєднати зі службою у війську, міцно вкоренилась у свідомості російського суспільства та його можновладців [2].

На рішення російської влади кінця ХVІІІ ст. звільнити євреїв від служби в армії могло вплинути й те, що їх записали у міські стани. Так само, як і купці-християни, так і купці-євреї звільнялися від особистої військової повинності за умови сплати окремого податку. У 1786 р. було введено рекрутські «відкупні» гроші у розмірі 360 рублів за кожного рекрута [3]. Через кілька років згідно з указом, прийнятим 7 вересня 1794 р., єврейська громада мала сплачувати грошовий викуп уже в розмірі 500 рублів за одного рекрута [4].

Зі вступом на престол Миколи I почала змінюватись державна політика щодо євреїв. Рекрутчина почала розглядатись як ефективний засіб їх асиміляції та «зближення» з іншими етносами імперії. Була скасована грошова форма виконання євреями рекрутського обов'язку й запроваджено обов'язкове надання рекрутів до царського війська в «натурі». Основою нормативно-правової бази військової служби євреїв став «Статут про рекрутську повинність та військову службу євреїв» 1827 р. [5]. Він відокремив євреїв від інших податних станів імперії у виконанні рекрутського обов'язку. Відмінними та важчими для євреїв, ніж для християн, були умови надання рекрутів, підготовка до служби у батальйонах кантоністів та її несення у діючій армії.

Безумовно, рекрутчина всебічно позначилась на житті єврейських громад Волинської губернії: впливала на їх демографічній, соціальній, економічній, морально-релігійній стан. Однак рекрутчина не змогла зруйнувати усталений спосіб життя євреїв.

Введення військової повинності передусім позначилось на демографічній ситуації в єврейській складовій Волині XIX ст. Відповідно до нормативно-правової бази євреї виконували військову повинність громадами: окремо одна від одної, та від християн. Громадою ж вважались усі євреї, які мешкали в місті чи містечку. Вона утворювала одну або кілька рекрутських дільниць. Зазвичай, органи влади намагались так сформувати дільницю, щоб вона складалась із 1000 осіб. Якщо громада була більшою, то з часом її могли поділити та об'єднати з іншими «залишками», щоб утворилась повна дільниця. Після оголошення набору кількість осіб дільниці множилась на кількість рекрутів, яку потрібно було надати згідно маніфесту, а тоді ділилась на 1000. Отримане в результаті поділу число приймалось за норму кількості рекрутів, які повинна надати дана дільниця. У випадку, якщо виходив дріб, то він залишався на дільниці в боргу до наступного набору [6].

За кількістю новобранців рекрутські набори поділялись на звичайні (брали не більше 7 рекрутів з кожної тисячі осіб чоловічої статі), посилені (від 7 до 10) і надзвичайні (понад 10 осіб). У 1838 р. Російську імперію було поділено на західну і східну смуги для проведення на їх території рекрутських наборів за чергою, через 1 рік [7]. Цей поділ не стосувався єврейських громад, які мали щорічно надавати солдат для російського війська. Суттєвою відмінністю між християнською та єврейською громадами було те, що перша, зазвичай, при рекрутському наборі давала 7 рекрутів із 1000 осіб чоловічої статі під час одного з двох оголошених наборів, друга – при кожному наборі по 10 рекрутів [8]. Під час деяких наборів єврейським громадам треба було надавати до 30 рекрутів з 1000 осіб чоловічої статі. У випадку, коли громада під час декількох наборів не постачала новобранців, або ж не виплачувала необхідну суму на їхнє утримання, з неї могли брати рекрутів взагалі «без зарахувань» [9]. Тому відправлення на службу у військо значної частини чоловіків, дещо сповільнило природний приріст єврейського етносу, проте не

зупинило його. Аналіз показників перепису населення єврейських громад містечок Чуднів, Кодня, Троянів та Івниця Житомирського повіту у 1816 р., 1834 р. і 1850 р. показав, що через 23 роки після поширення на євреїв у 1827 р. натуральної рекрутської повинності, у громадах містечок Чуднів та Кодня відбулося скорочення чоловічого населення, а у містечках Троянів та Івниця природний приріст євреїв не зупинився, хоча його показники дещо сповільнились. Окрім демографічних змін під впливом рекрутчини у громадах також зростала кількість євреїв, які переховувались під час ревізій, або взагалі залишали їх. Статистичні дані також показали, що частина єврейського населення змінювала свій соціальний статус, записуючись у купецтво, або переселяючись у інші громади (див. табл. 1).

У рекрути забирали чоловіків віком від 12 до 25 років, тобто осіб, котрі були важливою складовою господарської структури громад. Частина єврейського населення намагалась уникнути рекрутчини шляхом переходу в стани, які офіційно звільнялись від натуральної військової повинності. Це вплинуло як на еволюцію господарської діяльності, так і стимулювало соціальну та територіальну мобільність євреїв.

Пільги щодо несення військової служби мали євреї, які переселились у сільську місцевість для ведення власного господарства і могли підтвердити це відповідними документами [12]. У 1829 р. були прийняті додаткові правила, за якими євреї, що займалися сільським господарством до прийняття «Статуту рекрутської повинності і військової служби євреїв», звільнялись від виконання рекрутської повинності на 50 років (відлік цього терміну починався з 1827 р.) [13]. Єврейським родинам, що розпочинали займатися землеробством після впровадження натуральної рекрутської повинності, термін їхнього 50-річного привілею мав рахуватися з часу прибуття у колонію. Євреї-землероби, що залишали свої колонії і протягом одного року не поверталися назад або ж протягом двох років так і не розпочинали займатися сільським господарством, підлягали негайному рекрутському набору. Варто зауважити, що здача такого рекрута громаді не зарахувалась. У випадку непридатності цього новобранця до військової служби його відсилали на поселення у Сибір [14]. У 1835 р. «Положення про євреїв» підтвердило можливість звільнення єврейських громад від

Таблиця 1

**Зміна чисельності у єврейських громадах
містечок Чуднів, Троянів, Кодні, Івниці Житомирського повіту у 1816–1850 рр.**

Рік перепису	Демографічні зміни	Єврейська громада м. Чуднів	Єврейська громада м. Троянів	Єврейська громада м. Кодня	Єврейська громада м. Івниця
1816	Кількість осіб чоловічої статі	1345	381	193	409
1834	Загальна кількість осіб	2631	959	510	1039
	Кількість осіб чоловічої статі	1302	458	245	491
	Рекрути	46	15	7	15
	Втікачі	65	17	6	8
	Хрещені	5	2	0	2
	Відправлені на заслання до Сибіру	3	0	0	2
	Переселені у землеробські колонії	0	0	0	0
	Переведені до інших громад	8	0	2	0
	Зараховані до купецького стану	5	0	0	1
	Пропущені по ревізії	93	35	9	52
1850	Загальна кількість осіб	2902	1036	363	1169
	Кількість осіб чоловічої статі	1226	489	160	521
	Рекрути	80	42	18	38
	Втікачі	46	15	56	23
	Хрещені	5	18	0	0
	Відправлені на заслання до Сибіру	2	0	1	1
	Переселені у землеробські колонії	0	0		0
	Переведені до інших громад	11	0	2	0
	Зараховані до купецького стану	0	0	0	6
	Пропущені по ревізії	71	24	75	41

Джерело: розроблено автором за даними [10; 11].

виконання рекрутського обов'язку терміном на 50 або 25 років у випадку, якщо вони заняті сільськогосподарською працею (§ 40) [15]. Було прийнято закон, згідно з яким євреї отримували дозвіл на перехід у землеробство, навіть тоді, коли вони перебували на рекрутській черзі, але лише за умови переходу цілими родинами згідно з записами під час переписів.

Зважаючи на традиційний спосіб життя євреїв та можливість їхнього фіктивного переходу у землероби з метою отримання пільг, закон вимагав від місцевих чиновників аби вони суворо контролювали, щоб євреї, звільнені від рекрут-

ської повинності, дійсно займалися сільським господарством [16]. Адже «одна заява про бажання євреїв перейти у стан землеробів не повинна звільняти їх від виконання рекрутської повинності аж доти, поки вони дійсно не перейдуть у цей стан» [17] і «не будуть займатися землеробством» [18]. Євреї-землероби для підтвердження своїх пільг щодо військової повинності з часом були змушені надавати спеціальні довідки і коли «за цими довідками виявиться, що вони дійсно займаються землеробством, тоді вони звільняються від рекрутської черги при цьому наборі» [19].

Унаслідок переходу єврейських родин до ведення власного господарства у 30-х рр. XIX ст. на Правобережній Україні почали з'являтися перші єврейські землеробські колонії. Так, на Волині однією з перших виникла колонія Озеряни Дубнівського повіту [20]. Тут для поселення євреїв було виділено 40 ділянок землі загальною площею 581,2 дес. До літа 1848 р. сюди прибуло вже 39 сімей. Загалом станом на 1869 р. на Волині офіційно налічувалось 10 єврейських колоній із населенням 3274 особи: Ігнатівка, Олізарка, Софіївка, Руденська, Желудська – в Луцькому, Озеряни – Дубенському, Антонівка, Малі села, Мочулки, Осова – в Рівненському повітах [21].

Для економічного побуту євреїв характерною особливістю була історична відірваність від землі. Традиційними заняттями для них було ремесло, торгівля, фінансово-лихварські операції, посередницька, оптова діяльність, що було зумовлено, передусім, релігійними переконаннями юдеїв. Відповідно до Талмуду євреї, насамперед, мусять вважати своє перебування на території усіх країн, окрім Палестини, полоном, саме тому повинні жити у відокремленості від інших народів, не прив'язуватись до чужої землі й очікувати приходу Месії, який визволить їх [22]. Загалом, євреї, які стали займатись сільським господарством, з великими труднощами звикали до нових умов життя та праці, більшість з них так і не змогли стати справжніми селянами. Проте у ряді колоній Волинської губернії їм все ж таки вдалося міцно осісти. Наприклад, доволі заможними були євреї в Фелинецькій колонії Житомирського повіту [23].

Незважаючи на те, що євреї-землероби звільнялися на визначений термін від рекрутчини, траплялись випадки, коли з окремих сімей та громад, які займалися сільськогосподарською працею, теж намагалися набрати рекрутів. Наприклад, в Центральному державному історичному архіві України (м. Київ) зберігається справа із зверненнями старости єврейської землеробської колонії Ігнатівка Луцького повіту (заснована в 1838 р.) до губернського рекрутського присутствія з проханням не забирати з громади чоловіків у солдати до закінчення терміну дії 50-ти річного привілею [24].

Рекрутчина стимулювала також зростання серед євреїв купецького стану. Для заможних євреїв офіційний перехід до однієї із гільдій купців дозволяв офіційно уникнути служби у армії. Тому

з кінця 1820-х рр. спостерігається різке зростання кількості гільдійських купців-євреїв, які своєю чисельністю значно перевищували християнських торговців. Дослідник XIX ст. Демидов Сан-Донато охарактеризував цей процес наступним чином: «Самі царські порядки, як і законодавство, закривали для євреїв багато галузей економічної та громадської діяльності, скупчували їх в одному місці, цим змушувало їх міцніше триматися один за одного і за торгівлю. Усе це разом із тисячолітнім досвідом, набутим євреями у торговельній справі, створювало головну причину переважання їх над російськими торговцями, які не перебували під впливом вказаних вище чинників і, перебуваючи у привілейованих умовах, нерідко поступалися першістю євреям» [25].

Статистичні дані свідчать, що саме після 1827 р., коли на євреїв було поширено натуральну форму виконання рекрутської повинності, кількість гільдійських купців різко зросла. Так, у 1797 р. на території Волинської губернії було 918 купців, серед них 192 християни і 726 євреїв [26]. У 1836 р. купців-християн нараховувалось 125, а купців-євреїв – 649. Уже в 1862 р. купців-християн було 207 осіб, а купців-євреїв 2055, тобто євреї склали 91 % від загальної кількості гільдійського купецтва [27]. Про те, що саме рекрутчина стимулювала євреїв отримувати статус купців, вдаючись як до законних методів, так і до фальсифікацій, свідчить і значна кількість архівних матеріалів. Зокрема, поширеність такого явища, як перехід євреїв у купецтво саме з метою уникнення виконання рекрутчини, підтверджує листування Волинської казенної палати у 1841–1842 рр. з місцевою адміністрацією про заборону євреям переходити із міщанського стану у купецький [28]. Запис у купецтво значної частини єврейської людності, згодом ставав причиною того, що деякі єврейські громади Волині під час рекрутських наборів не могли надати необхідної кількості новобранців [29].

Одним із законних шляхів уникнення євреями військової служби було навчання у державних закладах освіти. Із 1827 р. зросла кількість юдеїв, які намагалися отримати статус учнів початкових, середніх шкіл та вищих навчальних закладів. За умови представлення довідки про високу успішність та зразкову поведінку під час навчання, вони не підлягали рекрутуванню до кінця терміну навчання. У Держархіві Житомирської обл. є декілька справ з подібними зверненнями євреїв

до дирекції закладів освіти [30; 31]. Саме за таким документом у 1851 р. до директора Житомирського рабинського училища звернулись місцеві міщани-євреї, у яких сини навчались у цьому закладі. Директор надав прохачам довідку, на підставі якої їхні сини звільнялись на термін навчання від служби у війську [32].

Залучення євреїв до військової системи Російської імперії впливало й на матеріальне становище громад, котрі окрім визначення, хто з кагалу піде в рекрути та організації їх відправки, мали зібрати з громади також й значні грошові суми на обмундирування, харчування, перевезення і утримання своїх новобранців. Залежно від року один рекрут «коштував» громаді близько 50–100 рублів. Наприклад, для кагалу м. Володимира-Волинського у 1837 р. «здача» одного рекрута обійшлась у 50 рублів. З них 25 рублів треба було віддати, щоб відвезти рекрута з міста у рекрутське присутствіє до Житомира, 15 рублів – за його харчування у дорозі, 3 рублі – за квартиру в Житомирі, 4 рублі – за одяг та амуніцію, 1 рубль – за гербовий папір, 2 рублі – «отримував на руки» сам рекрут [33]. Слід зауважити, що один рекрут часто коштував кагалу у два рази більше, ніж християнам. Так у 1838 р. цивільний губернатор Волинської губернії повідомив, що у цей рік відправка одного рекрута для християнської громади складала 118 рублів, а для єврейського кагалу – п'ять новобранців обійшлося у 1131 рубль 18 копійок асигнаціями [34], отже близько 226 рублів на одного новобранця.

Окрім того, ухиляння від рекрутської повинності тягнуло за собою здачу рекрутів пізніше зазначеного терміну, за що на громади накладався грошовий штраф. Тому рекрутчина, особливо в 1840–1860-ті рр., негативно позначилася на добробуті єврейських громад, які були обтяжені значною податковою заборгованістю. Декілька разів наприкінці 1820-х рр. та 1840-х рр. держава робила спроби забирати додаткових рекрутів з громад у рахунок списання з євреїв податкових боргів – по одному дорослому євреєві за 1000 рублів і по одному кантоністу – за 500 рублів боргу [35]. Проте зважаючи на те, що кагальні переважно відправляли у солдати підлітків та фізично непридатних до військової служби осіб, така практика була припинена.

Виконання військової повинності «натурою» позначилось і на релігійному та соціально-психологічному житті єврейського населення. По-

ширюючи на євреїв натуральну військову повинність Микола I сподівався, що служба в армії сприятиме зближенню євреїв з іншим населенням імперії, а також стане одним із впливових чинників їх християнізації. Царський уряд намагався наданням різних пільг активізувати перехід євреїв у християнську віру і таким чином нівелювати їхні релігійні та національні відмінності [36]. Проте «у загальній масі євреї не були готові прийняти християнство, передусім через те, що вони мали внутрішнє управління, майже незалежне від влади, засноване на стійких єврейських законах [...], яке називається кагалом», – зазначалось у одному із листів митрополита Київського і Галицького Філарета у Синод. На думку митрополита саме кагали, контролюючи передусім фінансову сторону життя громади, утримували у своїх руках важелі впливу на усіх її членів, тому «ніхто із євреїв не міг зробити ніякого посягання на зміну такого внутрішнього правління, а тим паче не міг навіть помислити про зміну своєї релігії» [37].

Вплив рекрутської повинності на соціально-психологічну єдність громад був найбільший. Єврейські громади завжди відрізнялися солідарністю своїх членів, незважаючи на те, що серед них існувала соціальна та економічна диференціація. Рекрутські ж набори спричинили наростання недовіри і підозрілості у середовищі євреїв та підірвали цю особливість їхнього укладу життя. Особливо це проявилось у 1840–1850-х рр., коли в громадах з'явилась окрема категорія людей – «хапери», які самі будучи євреями, розпочали масово виловлювати своїх братів по вірі й відправляти за гроші у рекрутські присутствія. Цей факт деморалізував членів єврейських громад Волинської губернії, серед яких поширився панічний страх і боязнь навіть перед близькими родичами. Усвідомлення того, що певна категорія євреїв за матеріальне збагачення, допомагаючи кагалу виконувати військову повинність, насильно відправляє у військо навіть тих осіб, які взагалі не підлягали наборам, у громадах почали відбуватись різні протести. Євреї нападали на «хаперів», інколи навіть вбивали їх, спалювали кагальні будинки, звертались під час наборів до державних чиновників з офіційними повідомленнями про протиправні випадки відправлення у солдати. Так, у Держархіві Житомирської обл. зберігаються скарги єврейок Житомирського повіту до Житомирської міської поліції на «непра-

вильну віддачу» їхніх чоловіків, братів та синів у рекрути. Серед них є скарга єврейки містечка Кодня на «старійшин Черняхівської дільниці за несправедливе взяття під варту її синів Бориха і Симху для віддачі в рекрути, так як вони не мають узаконених років» [38].

Військова повинність створювала не лише постійне напруження, а й утверджувала покірність, адже з часом верхівка єврейських громад Волині почала використовувати рекрутчину як засіб покарання, що давало їй можливість тримати у покорі своїх членів. Кагальні могли відправити у солдати, як «не корисних» з економічного погляду євреїв (боржників, жебраків, дітей-сиріт, злочинців), так і осіб, які виступали проти їх влади, мотивуючи свої дії лише поганою поведінкою особи. Наприклад, громада євреїв м. Теофіполя 25 січня 1848 р. уклали «мирський вирок» про віддачу у солдати восьми осіб. Волинська палата кримінального суду, розглянувши цю справу, виявила, що теофіпольські євреї серед інших відправляли у російську армію й Лейбу Винокура, звинувачуючи його у поганій поведінці [39]. Кагальні ж єврейських громад містечок Злотопіль і Турія Дубенського повіту у 1834 р. намагалися віддати у рекрути неосілих членів своїх громад [40]. Такі факти серйозно послаблювали внутрішню автономію єврейських громад.

Рекрутчина спричинила виникнення нової соціальної категорії євреїв – відставних єврейських солдатів. Після зарахування єврея-новобранця на військову службу, під управління військового відомства переходили його дружина й діти (як шлюбні, так і позашлюбні), а також онуки. Окрім того, прийняті у рекрути євреї фактично назавжди втрачали зв'язок із своїми громадами, які, оберігаючи свій традиційний устрій та релігійні переконання, не приймали колишніх членів-рекрутів, котрі, на їхню думку, були вже асимільовані з чужим для них соціальним середовищем. Тому після відставки єврейські солдати утворювали власні громади.

Олександр II дещо полегшив життя відставних військовослужбовців-євреїв. У 1860 р. до імператора звернувся командир окремого гвардійського корпусу з проханням надати право шістнадцятьом євреям, які проходили службу у гвардійському корпусі, після виходу у відставку назавжди залишитися з своїми сім'ями у столиці. Після розгляду цього питання монарх прийняв наступне рішення: «Дозволяти у подібних

випадках лише тим нижнім військовим чинам, котрі дійсно проходили службу у гвардії» [41]. Так у 1861 р. гвардійці-євреї отримали пільги на проживання в околицях Санкт-Петербурга [42]. У 1867 р. відставним солдатам-євреям було надано право селитись поза «межею єврейської осілости», у тому числі й у великих містах, де іншим євреям проживання було заборонено. Вони формували нові громади на засадах юдаїзму в яких намагались організувати життя за зразком традиційних єврейських громад.

Не лише відставні, а й переважна більшість євреїв, що перебувала на дійсній службі, не зважаючи на тиск військових чиновників, намагалась зберегти свої релігію й тим самим відстояти свою ідентичність. Це слугувало збільшенню серед єврейського населення кількості євреїв-ортодоксів. Цікавим у цьому плані є життя першого єврея-офіцера у царській армії – Герцеля Янкелевича Цама. Народився він 1843 р. у бідній єврейській родині у містечку Гориньграді Рівненського повіту Волинської губернії. У 1852 р. у віці 9 років він був примусово відданий у рекрути і відправлений на навчання у кантоністську школу в м. Томськ. Незважаючи на тиск від керівництва школи, Г. Цам не прийняв християнство. У 1858 р. його перевели на дійсну військову службу у Томський батальйон, де він невдовзі став унтер-офіцером. У 1876 р. за рекомендацією офіцерського складу полку Г. Цама перевели у прапорщики, а згодом у штаб-капітани. У 1893 р. у переддень своєї відставки з служби він отримав військове звання капітана. Під час служби Г. Цам вимагав від військового керівництва відкриття окремої синагоги, яку могли б відвідувати, крім солдат, нижні чини інвалідної поліцейської та пожежної команд. У 1865 р. йому вдалося отримати такий дозвіл, а через сім років томські солдати-євреї збудували на території військової частини традиційну єврейську синагогу [43]. Г. Цаму належать автобіографічні нотатки «Історія виникнення у Томську військово-молитовної солдатської школи» [44] та «Записки офіцера-єврея відставного капітана» [45]. У них він зазначив, що незважаючи на спроби християнізувати єврейських томських кантоністів та солдатів, більше половини з них продовжила сповідувати юдаїзм. Після відставки вони осіли в Томську, де «утворили громаду на засадах юдаїзму» [46].

Отже, рекрутська повинність неоднозначно впливала на єврейські громади Волинської губернії. З одного боку, вона стала причиною певного сповільнення демографічного приросту населення, виривала з соціальної та господарської структури громади значну кількість працездатних чоловіків, впливала на зростання податкової заборгованості, морально та психологічно деморалізувала євреїв. За допомогою рекрутчини російській владі також вдалося дещо послабити позиції кагалу й частково контролювати заможну та релігійно-освічену

частину єврейського соціуму. Водночас рекрутчина сприяла переходу частини єврейського населення до ведення власного господарства на селі, до зміни міщанського стану на стан купця I–III-ої гільдії єврейських купців, до росту освіченості в громадах та формування поза межею осілости нових єврейських громад з відставних солдатів-юдеїв. Загалом царату так і не вдалося за допомогою рекрутської повинності християнізувати юдеїв, зруйнувати соціальну структуру та внутрішню автономію єврейських громад.

Джерела та література

1. Епифанов П. П. Рекрутчина / П. П. Епифанов // Советская Военная Энциклопедия. – Т. 7. – М.: Военная литература, 1979. – С. 103.
2. Станиславский С. К истории кантонистов / С. К. Станиславский // Еврейская старина. – 1909. – Вып. 4. – С. 266.
3. Кулишер М. И. Екатерина II и евреи / М. И. Кулишер // Восход. – 1896. – Т. XVI. – С. 137.
4. Об укомплектовании карабинерных и драгунских полков из мещан и крестьян казенных и помещичьих Изяславской и Брацлавской губернии, а егерских корпусов из таковых же Минской, Полоцкой и Могилевской; о сроке службы набираемых людей; о поступлении во взыскание рекрутских денег с купечества и евреев по указу 3 мая 1783, и о наполнении полков Лейб военного ордена и Казанского кирасирских людьми из карабинерных и драгунских полков. 1794. Сентября 7 // Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗ РИ). Собрание второе. – СПб., 1830. – Т. XXIII. – № 17.249. – С. 554.
5. Устав рекрутской повинности и военной службы евреев. 1827. Августа 26 // ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб., 1830. – Т. II. – № 1330. – С. 727–741.
6. Там само. – С. 729–730.
7. Уставы рекрутские // Свод законов Российской империи. В 15 т. – Т. IV. Свод уставов о повинностях. – Кн.1. – СПб., 1857. – 493 с.
8. О сборе рекрут с однодворцев и граждан Западных губерний и со всех евреев, отправляющих рекрутскую повинность. 1852. Июля 15 // ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб., 1853. – Т. XXVII. – № 26460. – С. 481.
9. Война и евреи / [Б.а.]. – СПб.: [Б. и.], 1912. – С.32.
10. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО), ф. 118, оп. 14, спр. 53, 875 арк.
11. Там само, спр. 55, 674 арк.
12. Устав рекрутской повинности и военной службы евреев. 1827. Августа 26 // ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб., 1830. – Т. II. – № 1330. – С. 731–732.
13. Высочайше утвержденные правила о рекрутской повинности евреев земледельцев, поселенных по распоряжению правительства на казенных землях Херсонской губернии, и о лучшем устройстве их водворения. 1829. Июля 24 // ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб., 1830. – Т. IV. – № 3034. – С. 539.
14. Там само. – С. 540.
15. Высочайше утвержденное Положение о евреях, распубликованное 13 мая. 1835. Апреля 13 // ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб., 1836. – Т. X. – Отделение первое. – № 8054. – С. 308–318.
16. О предоставлении льготы от рекрутской повинности Евреям, переселившимся в земледельческое состояние по Западным губерниям. 1839. Октября 25 // ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб., 1840. – Т. XIV. – Отделение первое. – № 12810. – С. 793–794.
17. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО), ф. 567, оп. 1, спр. 2, арк. 15.
18. Переход евреев, состоящих на рекрутской очереди, в сословие земледельцев. 1848. Мая 12 // ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб., 1849. – Т. XXII. – Отделение первое. – № 21209. – С. 459.
19. О порядке удостоверения при рекрутских наборах о действительном занятии земледелием евреев водворенных на казенных и частных землях. 1845. Мая 25 // ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб., 1846. – Т. XX. – Отделение первое. – № 19040. – С. 417–418.
20. Чубинский П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край / П. П. Чубинский. Материалы и исследования. – СПб., 1872. – Т. 7. – С. 188.
21. Там само. – С. 188.
22. Бородій А. Єврейське населення в аграрних відносинах Подільської губернії в XIX – на початку XX ст. [Електронний ресурс] / А. Бородій. – Режим доступу: <http://www.turism-kp.com.ua/yevrejske-naseleniya-v-agrarnixvidnosinax-podilskoï-gubernii-v-drugij-polovini-xix-na-pochatku-xx-st/>

23. *Поліщук Ю. М.* Волинське село у другій половині XIX – на початку XX ст. (етносоціальний аналіз) / Ю. М. Поліщук // *Гілея (науковий вісник): збірник наукових праць.* – К., 2007. – Вип. 44. – С. 220.

24. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАУК), ф. 422, оп. 180, спр. 96, 14 арк.

25. Демидов Сан-Донато. Еврейский вопрос в России / С. Демидов. – СПб.: Тип-я М. М. Стасюлевича, 1883. – С. 74.

26. *Донік О. М.* Чисельність та етнічно-конфесійний склад купецтва України в XIX– на початку XX ст. / О. М. Донік // *Український історичний журнал.* – 2009. – № 5. – С. 73.

27. *Рындзюнский П. Г.* Городское гражданство дореформенной России / П. Г. Рындзюнский. – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1958. – С. 143.

28. ЦДІАУК, ф. 422, оп. 74, спр. 342, 12 арк.

29. Там само, оп. 84, спр. 198, 17 арк.

30. ДАЖО, ф. 71, оп. 1, спр. 961, 19 арк.

31. Там само, спр. 1125, 1 арк.

32. Там само, спр. 1140, 2 арк.

33. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), ф. 368, оп. 1, спр. 53, арк. 30.

34. Там само, ф. 486, оп. 1, спр. 98, арк. 669 зв.

35. *Война и евреи* / [Б. а]. – СПб.: [Б. и.], 1912. – С. 14.

36. *Щербак Н. О.* Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII –

початок XX століття) / Н. О. Щербак – К.: ПЦ «Ризографіка», 2005. – С. 333–335.

37. ЦДІАУК, ф. 182, оп. 1, спр. 26, арк. 11.

38. ДАЖО, ф. 235, оп. 1, спр. 19, арк. 1–2.

39. Там само, спр. 14, арк. 8.

40. ЦДІАУК, ф. 422, оп. 66, спр. 420, 6 арк.

41. О дозволении нижним чинам из евреев служившим в гвардии, оставаться на жительстве в С.-Петербурге. 1860. Ноября 22 // ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб., 1862. – Т. XXXV. – Отделение второе. – № 36339. – С. 401–402.

42. О дозволении гвардейским отставным и бессрочноотпускным нижним чинам, из евреев, иметь жительство в С.-Петербурге и его окрестностях. 1862. Июля 3 // ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб., 1865. – Т. XXXVII. – Отделение первое. – № 38444. – С. 654–655.

43. *Евреи России и СССР. ГерцельЦам* [Електронний ресурс] / [Б.а]. – Режим доступу: <http://www.cirota.ru/forum/view.php?subj=51761>.

44. *Цам Г. Я.* История возникновения в Томске военно-молитвенной солдатской школы / Г. Я. Цам. – Томск, 1909. – 21 с.

45. *Цам Г. Я.* Записки офицера-еврея отставного капитана / Г. Я. Цам // *Восход.* – 1903. – № 347. – С. 31–36

46. *Евреи России и СССР. ГерцельЦам* [Електронний ресурс] / [Б.а]. – Режим доступу: <http://www.cirota.ru/forum/view.php?subj=51761>.

Татьяна Трофимук-Кирилова

Последствия выполнения рекрутской повинности для еврейских общин Волынской губернии в XIX в.

В статье раскрыто влияние рекрутской повинности на внутреннюю жизнь еврейских общин Волынской губернии в XIX в. Установлено, что рекрутчина стала средством принуждения и вызвала рост социального напряжения среди евреев. Выяснено, что выполнение рекрутского долга замедлило демографический прирост еврейского населения, отразилось на социальной и хозяйственной структуре общин, повлияло на финансовое положение евреев, морально и психологически деморализовало их.

Ключевые слова: *рекрут, рекрутская повинность, военный набор, еврейская община, Волынская губерния, Российская империя.*

Tatiana Trofimuk-Kyrylova

The consequent of implementation of recruiting obligation for Jewish society of Volyn Guberniain the 19th century.

The impact of recruiting obligation on the inside life of Jewish society of the Volyn Gubernia in the 19th century is described in the article. It was determined, that recruitment became of the means of coercion and it caused of increase of the social tension among Jews. It is shown that the execution of recruiting obligation slowed down because demographic growth of the Jewish population. It made a mark on social and economic structure of communities, affected on the financial situation of the Jews, morally and psychologically demoralized them.

Key words: *recruit, recruiting obligation, military set, Jewish society, Volyn Gubernia, Russian Empire.*